

Η λειτουργία του όρκου στον *Ιππόλυτο* του Ευριπίδη

της Αγγελικής Χρονοπούλου

Εισαγωγή

Στον *Ιππόλυτο*¹ κανείς δεν δρα πραγματικά. Τα πάντα συμβαίνουν με τη δύναμη των λέξεων. Ούτε, για παράδειγμα, η Φαίδρα απατά ευθέως τον άνδρα της, ούτε ο Θησέας σκοτώνει το γιο του. Ακόμα περισσότερο, υπάρχει ένα τραγικό παιχνίδι ανάμεσα στο λόγο και τη σιωπή. Και τα δύο στοιχεία χρησιμοποιούνται στη θέση της δράσης. Σ' αυτό το πλαίσιο, η λειτουργία του όρκου είναι ολοφάνερα σημαντική. Ο όρκος είναι μια εξαιρετικά ισχυρή μορφή λόγου (παρά το γεγονός ότι μπορεί να αποτελεί μια υπόσχεση σιωπής), που στην πραγματικότητα διαμορφώνει τη βάση για ένα μεγάλο μέρος της δράσης. Η υψηλή αξία του όρκου που εμφανίζεται στο έργο αντανακλά τη σημασία του στην κοινωνία της εποχής, τόσο αυτής του μύθου όσο και του αρχαίου κόσμου γενικά. Μολονότι η γραφή δεν απουσίαζε² (άλλωστε, σ' αυτή την τραγωδία ένα γραπτό κείμενο κομίζει ένα μήνυμα μεγάλης βαρύτητας: το γράμμα της Φαίδρας), ο λόγος ήταν πιο ταιριαστός στον ηρωικό κόσμο και συνεπώς μοναδικής σπουδαιότητας. Ειδικά, ο όρκος, εφόσον δινόταν πάντοτε στο όνομα κάποιου θεού, αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία. Είχε θρησκευτική λειτουργία και άρα μεγάλη δύναμη σ' αυτά τα πρώτα στάδια της ανθρώπινης κοινωνίας.

Το μυστικό

Η βάση της πλοκής είναι ένα μυστικό. Αυτό το μυστικό, που βαρύνει πολύ στο έργο, είναι το ερωτικό πάθος της Φαίδρας για τον πρόγονό της, τον Ιππόλυτο. Αυτό το πάθος προωθεί την όλη δράση, επηρεάζει όλα τα πρόσωπα και προκαλεί πολλές προσωπικές τραγωδίες (αυτή της Φαίδρας, αυτή του Ιππόλυτου, αυτή του Θησέα). Κανείς δεν μπορεί να βαστάξει το βάρος αυτού του μυστικού. Όποιος το μοιράζεται γίνεται είτε θύμα είτε θύτης (Φαίδρα, Ιππόλυτος, θεράπεινα). Από την άλλη μεριά, υπάρχει μια καταστροφική δύναμη στα χέρια του Θησέα, ακριβώς επειδή δεν γνωρίζει αυτό το μυστικό.

Η κρίσιμη στιγμή είναι εκείνη κατά την οποία η Φαίδρα, έχοντας πειστεί από τη θεράπεινα, αποφασίζει να αποκαλύψει το εσώτερο μυστικό της. Από εκείνη τη στιγμή στην πράξη το μυστικό παύει να είναι καθεαυτό μυστικό.

Ο όρκος της σιωπής

Είναι αξιοσημείωτο ότι σ' αυτό το στάδιο της δράσης, όταν η Τροφός προτείνει στη Φαίδρα τα «θελκτήρια φάρμακα»³, η τελευταία δεν της ζητάει όρκο για τη σιωπή της, αν και φοβάται τις σκοτεινές προθέσεις της Τρο-

φού. Με αυτόν τον τρόπο ξεκινάει η δράση και το μοιραίο μυστικό ανήκει σε ένα νέο κάτοχο.

Ωστόσο, δεν είναι μόνο δραματικοί λόγοι που επιβάλλουν αυτή την παράλειψη. Υπάρχει επίσης κι ένας ουσιαστικός λόγος: το είδος της σχέσης ανάμεσα στη Φαίδρα και την Τροφός καθιστά μη αναγκαίο τον όρκο. Μια τέτοια εχεμύθεια είναι ευκόλως εννοούμενη ανάμεσα σε «φίλους».

Παρόλ' αυτά, ο Ιππόλυτος παίρνει όρκο προς την Τροφός, αν και με μια έννοια είναι «φίλοι». Επιπλέον, η Τροφός, αν και μέλος μιας κατώτερης τάξης σε σχέση τόσο με τη Φαίδρα όσο και με τον Ιππόλυτο, δεν δίνει την υπόσχεση που η ίδια απαιτεί, δηλαδή να μη μιλήσει. Το γεγονός ότι η αποκάλυψή της δεν αποτελεί παραβίαση κάποιου όρκου δεν εμποδίζει το Χορό να εκτιμήσει την πράξη της ως προδοσία (591: *Προδέδοσαι, φίλα, πρόδοτος ἐκ φίλων*). Το μυστικό πρέπει να παραμένει μυστικό, ακόμη κι αν δεν σφραγίζεται από όρκο. Όταν ο Ιππόλυτος και η Τροφός έρχονται τελικά στη σκηνή⁴, ακούμε την πολύ κρίσιμη συνομιλία μεταξύ τους:

611, Τροφός: *Ἔ τέκνον, ὄρκους μηδαμῶς ἀτιμάσῃς.*

612, Ιππόλυτος: *Ἢ γλῶσσ' ὁμῶμοχ', ἢ δέ φρήν ἀνώμοτος («Ἡ γλῶσσα μου ορκίστηκε ὄχι ο νους μου»).*

Συμπεραίνουμε ότι ο Ιππόλυτος είχε ήδη ορκιστεί στην Τροφός έναν όρκο σιωπής, πριν ακούσει το μυστικό της Φαίδρας. Ο Ιππόλυτος προφανώς έδωσε αυτό τον όρκο χωρίς να γνωρίζει την ουσία του. Τώρα εκφράζει κατηγορηματικά και χωρίς περιστροφές την εσωτερική του σύγκρουση τη στιγμή της αναγνώρισης του διλήμματός του. Αμέσως μόλις μαθαίνει το περιεχόμενο του μυστικού, αδυνατεί να το αποδεχτεί. Η ευσέβειά του τον οδηγεί στο σημείο της ασέβειας, αφού αντιμετωπίζει την πιθανότητα να παραβιάσει τον όρκο του. Η αντίφαση είναι σαφής:

Είναι η ευσέβειά του που τον κάνει να δώσει τον όρκο με αθωότητα, με εμπιστοσύνη σε ένα «φίλο».

Είναι πάλι η ευσέβειά του που τον δαλεάζει να αθετήσει τον όρκο του, ακριβώς εξαιτίας του περιεχομένου του. Δεν μπορεί να αντέξει την πρόστυχη πρόταση της Τροφού (657-8: *εἰ μὴ γάρ ὄρκους θεῶν ἄφρακτος εὐρέθην, / οὐκ ἂν ποτ' ἔσχον μὴ οὐ τάδ' ἔξειπὲν πατρὶ*). Πρόκειται για μιαν ενδότερη σύγκρουση που προκαλείται από έναν όρκο που δίνεται εθελοντικά, αλλά πρέπει να τηρηθεί ακούσια, μια και δεν υπάρχουν συνομολογημένοι όρκοι κι από τις δύο πλευρές, όπως απαιτεί ο τυπικός υποσχετικός όρκος. Από την άλλη, εφόσον ο όρκος δεν δόθηκε επί σκηνής, δεν γνωρίζουμε ακριβώς σε

ποιους όρους βασίστηκε. Είναι ένα ακόμη σκοτεινό σημείο, που συμμετέχει στο παιχνίδι «γνώση-άγνοια», «κρυφό-φανερό», «συγκαλυμμένο-ανοιχτό», στο οποίο στηρίζεται το έργο.

Η ιδιαίτερη σημασία αυτού του σημείου γίνεται φανερή με την αντιπαραβολή προς τον όρκο της Μήδειας, που δίνεται επί σκηνής με σαφείς όρους. Ο Αιγέας υπόσχεται στη Μήδεια να της προσφέρει το βασίλειό του σαν καταφύγιο όποτε αυτή το χρειαστεί. Ορκίζεται στη Γη και τον Ήλιο, και σφραγίζει τον όρκο του με μία αυτο-κατάρα: να τιμωρηθεί, αν παραβεί την υπόσχεσή του (Μήδεια, 725-28, 752-5).

Παρακολουθούμε τη διαδικασία του όρκου βήμα-βήμα: πρόκειται για όρκο που δίνεται εθελοντικά με συνολογημένους όρους (στην πραγματικότητα κάτω από την επιμονή της Μήδειας, που έχει ήδη εξυφάνει το σχέδιό της). Γνωρίζουμε όλες τις διαστάσεις της υπόσχεσης, τις συνέπειές της, τα όριά της, τις προϋποθέσεις της (π.χ. ο Αιγέας υπόσχεται να θέσει υπό την προστασία του τη Μήδεια, μόνον αν πάει μόνη της σ' αυτόν). Για τη Μήδεια η αρχική υπόσχεση του Αιγέα δεν είναι αρκετή κι έτσι τον δεσμεύει με έναν όρκο. Αυτός ο όρκος είναι αποφασιστικός (μολονότι το δράμα δημιουργείται από την παραβίαση του όρκου του Ιάσονα).

Η όλη σκηνή λαμβάνει χώρα ολοκληρωτικά και καθαρά μπροστά στα μάτια μας και άρα με μια έννοια γνωρίζουμε ήδη το τέλος. Το ερώτημα δεν είναι κατά πόσον ο Αιγέας θα κρατήσει ή όχι τον όρκο του, αλλά κατά πόσον θα καταστεί αναγκαίο να τον κρατήσει. Στη Μήδεια δεν είναι ο λόγος ή η σιωπή αλλά η δράση που καθορίζει την πλοκή.

Η φράση του Ιππόλυτου «*Ἡ γλῶσσ' ὁμῶμοχ', ἡ δέ φρήν ἀνάμοτος*» (στ. 612), που κατέστη διάσημη στην αρχαιότητα⁵, αναδεικνύει ένα ηθικό και ταυτόχρονα ένα νομικό πρόβλημα: «Έχει κάποιος το δικαίωμα να δεσμεύσει τον εαυτό του σε μια υποχρέωση της οποίας τη φύση αγνοεί;»⁶ Κατά μείζονα λόγο, ο Ιππόλυτος, τηρώντας τον όρκο του, είναι υποχρεωμένος να υπερασπιστεί όχι την αλήθεια μα το ψέμα, όχι τον εαυτό του μα κάποιο άλλο πρόσωπο. Από την άλλη μεριά, ο Ιππόλυτος εξακολουθεί να είναι υπεύθυνος για το γεγονός ότι ορκίστηκε. Έγινε κοινωνός του μυστικού της Φαίδρας, που με αυτόν τον τρόπο έγινε και δικό του μυστικό. Αυτή η εσωτερική διχοτόμηση είναι αποφασιστική τόσο για την ψυχολογία του Ιππόλυτου, όσο και για τη δράση. Η κρίσιμη φράση που έγινε αντιληπτή από τη Φαίδρα⁷ την έκανε να αισθάνεται αβεβαιότητα για τη μελλοντική συμπεριφορά του Ιππόλυτου, κι έτσι αποφασίζει να γράψει το συγκοφαντικό γράμμα, που θα καταδικάσει τον πρόγονό της σε θάνατο. Φυσικά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Φαίδρα οδηγείται στην απόφασή της όχι μόνο επειδή φοβάται την αθέτηση του όρκου από την πλευρά του Ιππόλυτου, αλλά ίσως από ντροπή και αίσθημα εκδί-

κτησης προς το πρόσωπο που μόλις κατηγορήσε την ίδια καθώς και ολόκληρο το γυναικείο φύλο. Άλλωστε, σ' αυτόν τον ίδιο λόγο ο Ιππόλυτος δηλώνει με σαφήνεια ότι θα τηρήσει τον όρκο του.

Από την άλλη μεριά, κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι και μόνη η στιγμή της ταλάντευσης είναι αρκετή για να δημιουργήσει αμφιβολίες στο μυαλό της Φαίδρας. Αρνείται να πιστέψει τον όρκο του Ιππόλυτου, όπως ακριβώς κάνει αργότερα και ο Θησέας. Επιπλέον, εκείνο που τελικά φοβάται η Φαίδρα είναι ο θυμός του, που μπορεί να αποβεί ισχυρότερος από την ευσέβειά του (689-90, Φαίδρα: *Ὅστις γάρ ὀργῇ συντεθηγμένος φρένας / ἔρει καθ' ἡμῶν πατρὶ σάς ἁμαρτίας*).

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν η ενέργεια της Φαίδρας πρέπει να κατανοηθεί ως ανεξάρτητη από τα λόγια του Ιππόλυτου στο στίχο 612, ακόμη και αν πράττει κάτω από πανικό, οργή και ερωτικό πάθος, αυτά τα λόγια εξακολουθούν να είναι αποφασιστικά για το όλο έργο, αφού εκφράζουν και αποκαλύπτουν την εσωτερική πάλη του Ιππόλυτου. Στο τέλος του λόγου του ο Ιππόλυτος εμφαντικά δηλώνει ότι θα κρατήσει τον όρκο του. Αυτή η απόφαση - σύμφωνη με τις αρχές του, αφού η επιορκία τιμωρείται από τους θεούς - θα τον βασανίζει μέχρι τέλος.

Παρόλ' αυτά, ο λόγος του Ιππόλυτου (615-668) μπορεί να ιδωθεί ως καταπάτηση του όρκου του, εφόσον εκφωνείται μπροστά στο Χορό, του οποίου η παρουσία πρέπει να ληφθεί υπόψιν, και ίσως μπροστά στη Φαίδρα (αν υποθέσουμε ότι τη βλέπει, πράγμα όχι τόσο πιθανό είν' η αλήθεια - η Φαίδρα είναι μάλλον κρυμμένη).

Σ' αυτό το σημείο εγείρονται κάποια ερωτήματα:

Ποιο ήταν το ακριβές περιεχόμενο του όρκου; Ήταν ο Ιππόλυτος γενικά δεσμευμένος για εχεμύθεια ή έπρεπε να τηρήσει τη σιωπή μόνον ενώπιον του Θησέα;⁸ Αν, για παράδειγμα, ο όρκος έπρεπε να κρατηθεί προς τον Θησέα, δεν καταπατήθηκε με το λόγο του. Όμως, φαίνεται πιθανότερο ο όρκος να είχε γενικό χαρακτήρα, αφού προφανώς δόθηκε πριν από οποιαδήποτε αναφορά σε πρόσωπα και καταστάσεις. Σ' αυτή την περίπτωση μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο όρκος αθετήθηκε;

Επιπρόσθετα, ό,τι λέει ο Ιππόλυτος δεν είναι απολύτως σαφές. Η όλη κατάσταση είναι εύκολα κατανοητή μόνο για μας που είμαστε ενήμεροι. Αν τελούσαμε σε πλήρη άγνοια, πιθανόν θα κάναμε κάποια διαφορετική υπόθεση. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πιο αποκαλυπτική φράση (590, «*τὴν δεσπότην προδοῦσαν ἑξαυδᾶ λέχος*») τοποθετείται από τον Ευριπίδη στο στόμα όχι του Ιππόλυτου αλλά της Φαίδρας.⁹ Από την άλλη μεριά, το σημαντικό στοιχείο είναι ότι καθένας που ακούει το κατηγορητήριο του Ιππόλυτου είναι γνώστης της κατάστασης και άρα μπορεί να θεωρήσει αυτό το λόγο σαν καταπάτηση του όρκου. Αυτό, βέβαια, ισχύει κυρίως για τη Φαίδρα.

Πάντως, ο ίδιος ο Ιππόλυτος αισθάνεται πως δεν

αποκαλύπτει τίποτα, γι' αυτό και στο τέλος του λόγου του δηλώνει πως θα τηρήσει τον όρκο του.

Ο όρκος του χορού

Η Φαίδρα ζητάει από το Χορό κάποιον όρκο – ζητάει μόνο μια χάρη, όμως ο Χορός ορκίζεται αυτοβούλως¹⁰ ώστε να δείξει τη συμπάθειά του προς αυτήν. Η πορεία του προς τον όρκο διαφέρει από αυτήν του Ιππόλυτου, μια και ο Χορός γνωρίζει το μυστικό πριν από τον όρκο. Επιπλέον, η Φαίδρα ζητάει από τις γυναίκες του Χορού να κρατήσουν μυστικό οτιδήποτε έχει ακουστεί ως εκείνη τη στιγμή (711-2: «*τοσόνδέ μοι παράσχετ' ἔξαιτουμένη, / σιγῇ καλύπτειν ἀνθάδ' εἰσηκούσατε*»).

Όμως, στην πραγματικότητα, ούτε ο Χορός γνωρίζει το πραγματικό μυστικό, που στην περίπτωση αυτή δεν είναι (μόνο) το πάθος της Φαίδρας αλλά (κυρίως) το σχέδιό της εναντίον του Ιππόλυτου. Με αυτή την έννοια, κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί πως δεν υπάρχει όρκος που να δεσμεύει το Χορό απέναντι σ' αυτό το σχέδιο. Κάτω από αυτό το φως, ο Χορός «έχει μερίδιο ευθύνης για το θάνατο του Ιππόλυτου.¹¹ Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, ο Χορός με τον αυθόρμητο όρκο του υπόσχεται σιωπή και μυστικότητα για πολλά περισσότερα απ' όσα του έχουν ζητηθεί (713-4: «*Ὅμνυμι σεμνήν Ἄρτεμιν¹², Διός κόρην, / μηδὲν κακῶν σῶν ἐς φάος δείξειν ποτέ*»).

Σε οποιαδήποτε περίπτωση, ο Χορός αποφασίζει να τηρήσει σιωπή χωρίς καμιά φανερή ταλάντευση ή έσωτερική σύγκρουση. Στην πράξη, το Χορό τον προσπερνούν τα γεγονότα: Δεν έχει ποτέ την κατάλληλη ευκαιρία για αποκάλυψη. Πριν από την κατάρα του Θησέα δεν γνωρίζει (για το γράμμα της Φαίδρας). Μετά την κατάρα του Θησέα είναι πια αγιά. Παρόλ' αυτά, οι γυναίκες του Χορού προσπαθούν πράγματι να σταματήσουν το Θησέα (891-2: «*ἀπειχον ταῦτα πρὸς θεῶν πάλιν / γνώση γὰρ αὐθις ἀμπλακῶν. Ἐμοὶ πιθοῦ*») και να υπερασπιστούν – καλυμμένα – τον Ιππόλυτο (1037: «*ὄρκους παρασχῶν, πίστιν οὐ σμικρὰν, θεῶν*»). Αλλά δεν δίνουν περαιτέρω εξηγήσεις και δεν αναμινύονται περισσότερο. Η βάση, το κίνητρο της δικής τους απόφασης (να μη μιλήσουν), μπορεί να είναι ο φόβος της αθέτησης ενός όρκου ή η γυναικεία τους φύση ή ακόμη η συμπάθειά τους για τη Φαίδρα που βαραίνει περισσότερο από τη συμπάθειά τους για τον Ιππόλυτο.

Άλλωστε, οι γυναίκες του Χορού δεν περιέρχονται σε δύσκολη θέση, γιατί κανείς δεν ζητάει τη μαρτυρία τους. Ο Ιππόλυτος δεν ξέρει ότι γνωρίζουν κι έτσι δεν ζητάει τη βοήθειά τους. Και ο Ιππόλυτος και ο Θησέας ζητούν μίαν άλλη μαρτυρία. Ο πρώτος αυτή του σπιτιού (άφωνος μάρτυρας) και ο δεύτερος αυτή του γράμματος (άφωνος; 877: *βοᾶ, βοᾶ δέλτος ἄλαστα*).

Η λειτουργία του όρκου

Είναι, άραγε, αποφασιστικό για τη δραματική πλο-

κή το γεγονός ότι ο Ιππόλυτος (και ο Χορός επίσης) κρατάει τον όρκο του;

Η πρώτη προσέγγιση του *Ιππόλυτου* οδηγεί σε καταφατική απάντηση. Ο Ιππόλυτος δεν μπορεί να αποκαλύψει την αλήθεια, δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του απέναντι στη συγκοφαντία της Φαίδρας και συνεπώς οδηγείται στην καταδίκη του από τον πατέρα του. Αυτή είναι η προσωπική του τραγωδία, η συνέπεια της ευσέβειάς του. Είναι καταδικασμένος να μείνει σιωπηλός. Ο αναγνώστης – θεατής του *Ιππόλυτου* υποφέρει με τα βάσανά του, μοιράζεται μαζί του το δίλημμα ανάμεσα στο λόγο και τη σιωπή. Πιστεύει πως καθέτι στην προσωπική του τραγωδία (μια και η τραγωδία της Φαίδρας έχει ήδη παρέλθει) εξαρτάται από τον όρκο του. Καθένας πάνω στη σκηνή είναι δεμένος με έναν όρκο σιωπής και δεν μπορεί να αποκαλύψει την αλήθεια.

Όμως, μία προσεκτικότερη εξέταση οδηγεί πάλι στην ίδια ερώτηση: Είναι πράγματι καθοριστικός ο όρκος της σιωπής; Με άλλα λόγια, αν ο Ιππόλυτος είχε μιλήσει μοίρα του θα ήταν διαφορετική; Η απάντηση σ' αυτή την ερώτηση μόνο επιφανειακά βρίσκεται έξω από το έργο, ενώ στην πραγματικότητα είναι κρυμμένη μέσα στο έργο.

Παρατηρούμε ότι ο Θησέας καταδίκασε το γιο του σε εξορία και τον καταράστηκε να πεθάνει (κάνοντας χρήση μιας από τις τρεις ευχές που του έχει δώσει ο πατέρας του ο Ποσειδώνας), πριν ακόμη τον συναντήσει και φυσικά χωρίς να διερευνήσει την περίπτωση. Ο Θησέας δεν περιμένει (ο χρόνος φέρνει αυτοέλεγχο και αποδείξεις).

Είναι ολοκληρωτικά πεπεισμένος από τα γράμματα της Φαίδρας και κυρίως από το κομμάτι της Φαίδρας, από το γεγονός ότι είναι νεκρή. Όλες οι λέξεις είναι απολύτως αδύναμες σε αντιπαράθεση με το νεκρό σώμα, που αποτελεί το ισχυρότερο επιχείρημα. Ο Θησέας δεν ρωτάει κανέναν άλλον σχετικά με την αξιοπιστία του γράμματος (1055, Ιππόλυτος: «*Οὐδ' ὄρκον οὐδέ πίστιν οὐδέ μάντεων / φήμας ἔλέγξας...*»).

Ακόμη και ύστερα από τη συνάντησή τους αλλά και κατά τη διάρκεια του μεταξύ τους «αγώνα», ο Θησέας δεν πιστεύει το γιο του, μολονοι ο Ιππόλυτος προσπαθεί να πείσει τον πατέρα του για την αθωότητά του. Ο τελευταίος είναι ουσιαστικά τυφλός και κουφός. Ο Ιππόλυτος επανειλημμένα κάνει λόγο για την επιβεβλημένη σιωπή του, μα ο πατέρας του δεν καταλαβαίνει.

Αν υποθέσουμε ότι το κίνητρο της Φαίδρας – ανάμεσα σε άλλους λόγους – είναι ο φόβος της για επισορκία του Ιππόλυτου, αυτό υποδηλώνει πως ακόμη και για εκείνη το γράμμα είναι (ή θα μπορούσε να αποδειχτεί) πιο ισχυρό από την αποκάλυψη του Ιππόλυτου. Υποθέτει, δηλαδή, ότι ο Ιππόλυτος θα μιλήσει και παρόλ' αυτά θα καταδικαστεί.

Ο όρκος της αθωότητας

Ο Ιππόλυτος έχει μόνον ένα καταφύγιο: έναν άλλο όρκο. Αυτή τη φορά - πιεσμένος, απελπισμένος, αθώος - ορκίζεται έναν όρκο αθωότητας στο όνομα του όρκι-

ου Δία. Συνοδεύει τον όρκο του με μία αυτο-κατάρα. Αυτός ο όρκος έχει όλα τα χαρακτηριστικά του τυπικού, δηλαδή: επίσημη διακήρυξη της αλήθειας, επίκληση θεού για να εγγυηθεί αυτή τη διακήρυξη, και μία θρησκευτική κύρωση με τη μορφή κατάρας για την περίπτωση της επιορκίας.

1025-1031: *Nūn δ' ὄρκιον σοι Ζῆνα καὶ πέδον χθονός
ὄμνημι τῶν σῶν μήποθ' ἄψασθαι γάμων
μηδ' ἄν θελήσαι μηδ' ἄν ἔννοιαν λαβεῖν.
Ἴη τ' ἄρ' ὀλοῖμην ἀκλεῆς ἀνώνυμος,
ἄπολις, ἄοικος, φυγᾶς ἀλητεύων χθόνα,
καὶ μήτε πόντος μήτε γῆ δέξαιτό μου
σάρκας θανόντος, εἰ κακός πέφικ' ἀνήρ.*

Αυτός ο ισχυρός λόγος (-πράξη), που κάνει το Χορό να παρέμβει υπέρ του Ιππόλυτου (1037: *ὄρκους παρασχῶν, πίστιν, οὐ σμικρᾶν, θεῶν*), δεν είναι σε θέση να πείσει τον Θησέα. Δεν μπορούμε να φανταστούμε ότι η στάση του Θησέα θα άλλαζε αν ο Ιππόλυτος μιλούσε ελεύθερα. Αντίθετα, μια τέτοια αποκάλυψη θα μπορούσε να εκληφθεί ως συκοφάντηση της νεκρῆς γυναίκας (960-1, Θησέας: *Ποῖοι γάρ ὄρκοι κρείσσονες, τίνες λόγοι / τῆσδ' ἄν γένοιντ' ἄν ὥστε σ' αἰτίαν φυγεῖν*).

Ο Ιππόλυτος μοιάζει να καταστρέφεται από τη μαγική δύναμη των λέξεων. Με τον όρκο του επαναλαμβάνει την ανθρώπινη καταδίκη από τη μια (*ἄπολις, ἄοικος, φυγᾶς*) και τη θεϊκή από την άλλη (*καὶ μήτε πόντος μήτε γῆ δέξαιτό μου σάρκας*), όπως αυτές διατυπώθηκαν από τον πατέρα του (895-8: *ἢ γάρ Ποσειδῶν αὐτόν εἰς Ἄιδου δόμους / θανόντα πέμψει τὰς ἐμάς ἄράς σέβων, / ἢ τῆσδε χώρας ἐκπεσῶν ἀλώμενος / ξένην ἐπ' αἶαν λυπρὸν ἀντλήσει βίον*).

Έτσι, ο όρκος του, αντί να γίνει το μέσο της σωτηρίας του, το κλειδί για να κερδίσει τη ζωή του, γίνεται ο δρόμος για το θάνατο, η επανάληψη της καταδίκης του. Αντί να γίνει μια απόδειξη αθωότητας, λειτουργεί σαν στοιχείο ενοχής. Υπάρχει μια αντιστροφή της αλήθειας και της ηθικής τάξης. Η ύστατη προσπάθεια ενός αθώου ανθρώπου γίνεται η αυτο-κατάδική του.

Η αυτο-κατάρα μοιάζει να υλοποιείται στο λόγο του αγγελιαφόρου, που είναι η τραγική επανάληψη των ιδίων του των λέξεων. Και αυτό τελικά αποκαλύπτει την ασήμαντοτητα της αθωότητας του Ιππόλυτου ή επιβεβαιώνει την ενοχή του από την οπτική γωνία της Αφροδίτης. (Μόνο στο τέλος του έργου ο Ιππόλυτος θα αποβεί «ευκλεής» και «επώνυμος», όταν η Άρτεμις θεσπίζει τη λατρεία του.)

Ο ίδιος ο Ιππόλυτος – μετά από όλες τις απελπισμένες προσπάθειές του να πείσει τον πατέρα του – υποψιάζεται πως ακόμη και η αποκάλυψη του μυστικού θα ήταν ανώφελη και άκαρπη (1062-3: *πάντως οὐ πίθοιμ' ἄν οὔς με δεῖ, / μάτην δ' ὄρκους συγγέαιμ' οὔς ὄμοσα*). Ο Θησέας δεν θα πίστευε ούτε το Χορό, στην περίπτωση που –παρά τη θέση του – προθυμοποιούνταν να μιλήσει. Το μόνο βέβαιο γεγονός είναι ο θάνατος της Φαίδρας.

Συνεπώς, ο όρκος της σιωπῆς τόσο του Ιππόλυτου, όσο και του Χορού δεν είναι αποφασιστικός για τη δραματική εξέλιξη του έργου. Είτε με τον όρκο είτε χωρίς αυτόν ο Ιππόλυτος είναι καταδικασμένος σε θάνατο. Στην πραγματικότητα, δεν είναι η προσκόλλησή του στον όρκο, αλλά η προσκόλλησή του στην αγνότητα και την παρθενία που προκαλεί το θάνατό του.

Ασφαλώς, ο όρκος του είναι πολύ σημαντικός για τον ίδιο. Στη διάρκεια του δραματικού «αγώνα» με τον πατέρα του νιώθει πως αδυνατεί τελικά να υπερασπιστεί τον εαυτό του εξαιτίας του σεβασμού του προς τον όρκο. Βιώνει την εσωτερική σύγκρουση. Ταλαντεύεται ανάμεσα στο λόγο και τη σιωπή, μα επειδή δεν μπορεί να κατανικήσει την ευσέβειά του παραμένει σιωπηλός. Όμως σε όλη τη διάρκεια του «αγώνα» πιστεύει βαθύτατα πως αν μπορούσε να μιλήσει κάτι θα άλλαζε. Ακόμη και η στιγμιαία του ταλάντευση (1060-3) μοιάζει να είναι μάλλον μια προσπάθεια να πείσει τον εαυτό του παρά να καταπατήσει τον όρκο του. Στο βάθος της ψυχῆς του πιστεύει ότι η ευσέβειά του αποτελεί την καταστροφή του. Ο Ιππόλυτος δεν ξέρει πως, ακόμη κι αν μιλούσε, τίποτα δεν θα άλλαζε. Δεν αντιλαμβάνεται τη ματαιότητα, την αυταπάτη. Το τραγικό του δίλημμα, η εσωτερική του διχοτόμηση είναι απλώς ένα παιχνίδι στο ανθρωπινό επίπεδο. Όταν λέει πως θα πεθάνει εξαιτίας της ευσέβειάς του, λέει την αλήθεια. Όμως, έχει στο νου του το σεβασμό στον όρκο, ενώ θα έπρεπε να εννοεί το σεβασμό στην παρθενία (Άρτεμις), την έλλειψη σεβασμού προς τον έρωτα (Αφροδίτη).

Ο Ιππόλυτος κρατάει πράγματι τον όρκο του με τη δύναμη της ευσέβειάς του, όπως ακριβώς έκανε και με την αγνότητα του σώματός του και με τα ιερά μυστήρια στα οποία ήταν μνημένος. Έτσι, θεωρεί ότι έχει τη δυνατότητα να σώσει τον εαυτό του και επιλέγει την αυτοθυσία. Αλλά, στην πραγματικότητα καταδικάζεται στον πρόλογο του έργου, στο ξεκίνημά του, πριν από οποιαδήποτε πράξη, πριν από οποιαδήποτε λέξη, πριν από οποιονδήποτε όρκο. Τον καταδικάζει σε θάνατο η Αφροδίτη, όχι ο Θησέας. Η μοίρα του είναι – με μια έννοια – γραμμένη στην αρχική του επιλογή (: να μείνει παρθένος) και όχι στην τελική (: να μείνει σιωπηλός).

Γενικό συμπέρασμα

Σ' αυτό το δράμα παρουσιάζεται η τραγωδία των ανθρωπίνων όντων. Δεν είναι μόνον η δύναμη της Αφροδίτης (έρωσ) που κυριαρχεί στην πλοκή. Είναι, επίσης, η κεντρική ιδέα ότι οι άνθρωποι είναι θύματα στα χέρια υπερφυσικών δυνάμεων. Τα τραγικά τους διλήμματα είναι τελικά μάταια. Υποφέρουν για λάθος αιτία. Ζουν μέσα σε μια μεγάλη πλάνη. Οσφραίνονται την αλήθεια, αλλά δεν τη βλέπουν. Ορκίζονται χωρίς νόημα, κρατούν τους όρκους τους χωρίς νόημα. Είναι απολύτως αδύναμοι.

Ο Ιππόλυτος είναι ισοδύναμος με το ανώνυμο μελλοντικό θύμα της Άρτεμις που αναφέρεται στο τέλος του

έργου¹³: η ίδια αδυναμία, η ίδια ασημαντότητα, ο ίδιος προκαθορισμός. Είναι ισοδύναμος με ένα στόχο του βέλους της Άρτεμης. Η ζωή του είναι μια λέξη στο γράμμα της Φαίδρας, μια λέξη στο στόμα του Θησέα (που κι οι δύο αυτοί είναι εξίσου αδύναμοι και εξίσου θύματα). Ο Ιππόλυτος θεωρεί πως γνωρίζει και πως καθετί εναπόκειται στο «παιχνίδι» λόγου – σιωπής. Όμως, στην πραγματικότητα δεν ξέρει («οὐ γάρ οἶδε»), όπως είχε υπογραμμίσει η Αφροδίτη στον πρόλογο.

Ο Ιππόλυτος εγκαταλείπεται από όλες τις δυνάμεις του σύμπαντος: από τον Ποσειδώνα (που μοιάζει να τηρεί το δικό του όρκο, αφού είναι υποχρεωμένος να ικανοποιήσει την επιθυμία του γιου του), από το Δία (στον οποίο ορκίστηκε ο Ιππόλυτος), από την Άρτεμη (που δεν παρεμβαίνει), από την Αφροδίτη (που δεν περιμένει).

Μόνο στο τέλος του έργου ανταμείβεται η ευσέβειά του. Η Άρτεμη εγκαθιδρύει τη λατρεία του Ιππόλυτου στην Τροιζήνα (1424-5: «τιμᾶς μεγίστας ἐν πόλει Τροιζήνα / δώσω»). Η όλη κατάσταση αντιστρέφεται: Ο Ιππόλυτος θα τιμάται από τις γυναίκες, τις οποίες απέρριπτε. Θα συσχετίζεται με το γάμο, τον οποίο αρνιόταν. Ο έρωτας της Φαίδρας γι' αυτόν, αντί να μείνει κρυφός, θα τραγουδηθεί. (Με αυτή την έννοια το έργο καθεαυτό – ένα τραγούδι για τον έρωτα της Φαίδρας – μοιάζει να έχει επιβληθεί από την Άρτεμη). Αυτή είναι η τελευταία υπόσχεση του έργου, που – με μια έννοια – είναι ένα είδος όρκου από την πλευρά της Άρτεμης. Αυτή η θεϊκή υπόσχεση – μεγάλης σημασίας όχι μόνο για τον ίδιο τον Ιππόλυτο (στο έργο) μα και για τους θεατές εκείνου του καιρού (στο θέατρο) – συντελείται στο μέσο μιας βαθιάς ανθρώπινης σκηνής και οδηγεί σε μια εξίσου ανθρώπινη πράξη: τη συγχώρεση.

Επίλογος

«Σ' όλη τη διάρκεια του δράματος υπάρχει μια αίσθηση αλληλεπίδρασης μεταξύ φυσικού και υπερφυσικού». ¹⁴ Είναι, λοιπόν, ο Ιππόλυτος μια υπερφυσική τραγωδία; Αντίθετα. Είναι βαθιά ανθρώπινη. Τίποτα δεν είναι υπερφυσικό. Η ανθρώπινη αδυναμία δεν συνεπάγεται ανεξέλεγκτες υπεράνθρωπες δυνάμεις, αλλά υποδηλώνει τη μικρότητα των ανθρώπινων όντων μέσα σε έναν πελώριο κόσμο γεμάτο πάθη, αφού αυτές οι ανεξέλεγκτες δυνάμεις δεν είναι τίποτε άλλο από τα ίδια τα ανθρώπινα πάθη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Ιππόλυτος, γιος του Θησέα, ζει σε απόλυτη αγνότητα αφοσιωμένος στην παρθένο θεά Άρτεμη. Η μηριά του Φαίδρα τον ερωτεύεται με πάθος, αλλά ο Ιππόλυτος αρνείται τον έρωτά της με αποστροφή. Η Φαίδρα αυτοκτονεί, αφού προηγουμένως έχει αφήσει ένα γράμμα προς τον Θησέα, στον οποίο κατηγορεί τον Ιππόλυτο ότι τη θέλησε ερωτικά και ότι η ίδια οδηγήθηκε στο θάνατο από την ντροπή της. Ο Θησέας διώχνει τον Ιππόλυτο με κατάρες για κακό τέλος, ενώ ο ίδιος

δεν μπορεί να αποκαλύψει την αλήθεια, επειδή έχει δεσμευτεί με όρκο. Ο Ιππόλυτος πράγματι έχει κακό τέλος και, μόλις λίγο πριν ξεψυχήσει, η Άρτεμη αποκαλύπτει την αθωότητά του στο Θησέα, ο οποίος υποφέρει και θρηνεί.

2. P. Easterling: *Anachronism in Greek Tragedy*, JHS 1985

3. Η Τροφός εννοεί να μιλήσει στον Ιππόλυτο για το πάθος της μηριάς του και να διεκδικήσει για λογαριασμό της Φαίδρας τον έρωτα του παλικαριού.

4. Στο μεταξύ η πολύ σημαντική σκηνή κατά την οποία η Φαίδρα κρυφακούει την οδηγεί να συνειδητοποιήσει βήμα - βήμα την τραγικότητα της κατάστασης.

5. Αυτή η φράση παρωδήθηκε επανειλημμένα από τον Αριστοφάνη (*Θεομοφοριάζουσαι*: 274-5, *Αχαρνής*: 395-6, *Βάτραχοι*: 101-2, 1069-71) και, θεωρούμενη ως ένδειξη ασεβείας, οδήγησε τον Ευριπίδη στο δικαστήριο.

6. E. M. Cope, *Commentary on Aristotele's Rhetoric* (Γ 15 σ. 183).

7. Σύμφωνα με μιαν άποψη (W.D. Smith, *Staging in the central scene of the Hippolytus TAPhA*, 1960), η Φαίδρα ήταν απύσχα στη διάρκεια της σκηνής. Σ' αυτή την περίπτωση, η Φαίδρα δεν άκουσε την κρίσιμη φράση (στ. 612) κι έτσι δεν αντέδρασε σ' αυτήν. Όμως, αν έγινε έτσι, η Φαίδρα δεν άκουσε επίσης τον όλο λόγο του Ιππόλυτου και συνεπώς και την υπόσχεσή του να κρατήσει τον όρκο.

8. Στο στ. 609 η Τροφός λέει στον Ιππόλυτο πως ότι είχαν μεταξύ τους δεν είναι για όλους («'Ο μῦθος, ὦ παῖ, κοινός οὐδαμῶς ὄδε»).

9. Η Φαίδρα μεταφέρει στο Χορό – και στους θεατές – τα λόγια του Ιππόλυτου προς την Τροφό (την οποία αποκαλεί προδότρια της κλίνης του αφέντη της), λόγια τα οποία έπιασε τ' αφτί της την ώρα που κρυφάκουγε.

10. Ο όρκος του Χορού επιβάλλεται κατά κάποιο τρόπο και για λόγους δραματικούς, ώστε να μείνει στη θέση που του αναλογεί και να μην παρέμβει περισσότερο.

11. Goff, B., *The noose of words*, 18.

12. Κατ' ειρωνείαν ο Χορός ορκίζεται στην Άρτεμη, τη θεά προστατίδα του Ιππόλυτου.

13. Στους στ. 1420-1422 η Άρτεμη δίνει υπόσχεση στον Ιππόλυτο να εκδικηθεί σκοτώνοντας έναν εκλεκτό της Αφροδίτης («'Εγώ γάρ αὐτῆς ἄλλον ἐξ ἐμῆς χειρός / ὅς ἂν μάλιστα φίλτατος κυρῆ βροτῶν / τόξοις ἀφίκτοις τοῖοδε τιμωρήσομαι»).

14. Segal, C., *Curse and oath in Euripides' Hippolytus*, σ. 175

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Avery, H., «My tongue swore, but my mind is unsworn», *TAPhA* 99, 1968.

Barett, W.S., *Euripides' Hippolytus* (Commentary), Oxford 1964

Burkett, W., *Greek religion archaic and classical*, Oxford, 1985

Easterling, P., *Anachronism in Greek Tragedy*, JHS 1985

Goff, B., *The noose of words*, Cambridge, 1990

Knox, B., *The Hippolytus of Euripides*, YCS 13, 1952

Plescia, J., *The oath and perjury in Ancient Greece*, Florida University, 1969.

Segal, Ch., *Curse and oath in Euripides' Hippolytus*, Ramus 1, 1972.

Zeitlin, F., *The power of Aphrodite* (P. Burian, *New directions in Euripidean criticism*, Durham NC, 1985).